

یادی از
دکتر علی محمد
حق شناس

مکاتب زبان شناسی نوین در غرب

(بخشی از کتاب زبان شناسی در غرب)

زبان شناسی از اوایل قرن بیستم هویت خود را به عنوان یک رشته علمی در کنار دیگر رشته‌ها تثبیت کرده است؛ اما به هیچ وجه نمی‌توان پژوهش‌ها درباره امر زبان و زبان‌شناختی را منحصر به سده اخیر دانست. در بستر فرهنگ‌های گوناگون، چه در اروپا و چه نزد مسلمانان و ایرانیان، چه نزد هندیان و چه در چین و ژاپن، همواره تلاش در جهت فهم و درک چستی و چگونگی زبان و نیز پاسخ به سؤالات مربوط به زبان وجود داشته است. در عصر فیلسوفان آنتی، زبان موضوعی برای مباحثات آنان بوده است. آرای افلاطون و ارسطو، سوفسطاییانی همچون پارمنیدس و یا رواقیون درباره زبان، کماکان خالی از جذابیت نیستند؛ حتی به تعبیری می‌توان پدید آمدن علم منطق توسط ارسطو را پاسخی به مشکلات و سؤالات مطرح در حیطه امور زبان‌شناختی دانست. نزد مسلمانان بسیار بوده‌اند افرادی که به مسائل گوناگون زبان‌شناختی، از جمله ریشه‌شناسی واژه‌ها، مباحث صرفی، نحوی و کلامی پرداخته‌اند، و جالب آنکه اکثر اینان ایرانی بوده‌اند. در هندوستان بررسی‌های زبانی، بویژه در رابطه با آواشناسی و نحوه ثبت دقیق آواهای زبانی، قدمتی چند هزار ساله دارد. در چین نیز مسائل زبانی از گذشته‌های دور مطرح بوده‌اند. همچون هر رشته علمی دیگری، زبان‌شناسی نیاز به ثبت تاریخ خود و بازخوانی آن دارد. بازخوانی تاریخ علم زبان‌شناسی سبب آشنایی با جریان‌های مختلف و آگاهی از تأثیر آنها در حوزه‌ای می‌شود که امروزه داعیه بررسی علمی زبان را داراست. تاکنون در کشور ما سه کتاب در این زمینه، یعنی تاریخ علم زبان‌شناسی، ترجمه و چاپ شده است. (البته به جز کتابی از دکتر

مه‌دی رستمی*

- * مکاتب زبان‌شناسی نوین در غرب (بخشی از کتاب زبان‌شناسی در غرب)
- * پیتر آ. ام. سورن.
- * ترجمه علی محمد حق شناس.
- * چاپ اول، تهران: سمت، ۱۳۸۸.

مشکوه‌الدینی با نام سیری در زبان‌شناسی، که به تألیف رسیده است.) این سه کتاب، هر سه حاصل تلاش استاد سفرکرده‌مان، روان‌شاد دکتر علی‌محمد حق‌شناس، هستند؛ یکی کتاب آر. اچ. رابینز با نام تاریخ مختصر زبان‌شناسی است که در سال ۱۳۷۰ توسط نشر مرکز منتشر شد و دو کتاب دیگر اثر پیتر آ. ام سورن، با نام‌های تاریخ زبان‌شناسی و مکاتب زبان‌شناسی نوین در غرب که به ترتیب در سال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸ توسط انتشارات سمت به چاپ رسیدند. هریک از این دو کتاب اخیر، در اصل ترجمه بخشی از اثر سورن تحت عنوان *Western Linguistics: A Historical Introduction* است.

زنده‌یاد دکتر حق‌شناس، خود در پیش‌گفتار کتاب تاریخ زبان‌شناسی (ص ۳) می‌گوید: «ممکن است بپرسند که چرا من که پیش از این اثر ماندگار رابینز تحت عنوان تاریخ مختصر زبان‌شناسی را ترجمه کرده‌ام، اکنون به ترجمه کتابی دیگر در همین زمینه دست برده‌ام؟ پاسخ این است که من این دو کتاب را مزاحم یکدیگر ندیدم؛ سهل است؛ آن دو را مکمل همدیگر یافتیم؛ چه، کتاب رابینز دیگرگونی‌های زبان‌شناختی هر دوره از زمان را از چشم‌انداز اوضاع تاریخی، فرهنگی و علمی همان دوره طرح و شرح می‌کند، حال آنکه کتاب سورن همان دیگرگونی‌ها را از منظر وضع موجود زبان‌شناسی در زمانه ما برمی‌رسد».

سورن در پیش‌گفتار کتاب (ص ۱) با صراحت ابراز نظر می‌دارد که: «زبان‌شناسی جدید متأسفانه عادت کرده است که بدون توجه به تاریخ خود ادامه حیات دهد. این وضع از دو جهت تأسف‌انگیز است؛ یکی از این جهت که بی‌تاریخی افق دید را محدود می‌کند و آدمی را از لذت مصاحبت با گذشته محروم می‌سازد [...]؛ دیگر از این جهت که بی‌تاریخی با خطر دوباره کاری مداوم همراه است».

پیتر سورن در سال ۱۹۳۴ در هلند زاده شد. وی در دانشگاه‌های معتبر جهان، از جمله دانشگاه آکسفورد، گروتینگن، کیمبریج و آکسفورد، تدریس کرده و در حال حاضر پژوهشگر مؤسسه معتبر ماکس پلانک است. او قریب به بیست عنوان کتاب و تعداد زیادی مقاله منتشر نموده است. عمده آثار او در حوزه دستور زایشی، نحو و نظریه‌های نحوی، معنی‌شناسی و معنی‌شناسی منطقی است. کتاب‌های آخر او معطوف به زبان‌شناسی زایشی و مبتنی بر رویکردی صوری به نحو و منطقی هستند.

سورن کتاب *Western Linguistics: A Historical Introduction* را در سال ۱۹۹۸ توسط انتشارات بلک‌ول در آکسفورد به چاپ رساند. این کتاب از زمان چاپ تا کنون همواره یکی از منابع دانشجویان اروپایی برای دروس مرتبط با تاریخ و مکاتب زبان‌شناسی بوده است.

این اثر شامل ۲ بخش عمده است؛ بخش اول که از دوران باستان تا پایان نوزایی و سپس قرون هجدهم و نوزدهم را پوشش می‌دهد، و بخش دیگر که قرن بیستم را در بر دارد. ترجمه بخش نخست در سال ۱۳۸۷ با نام تاریخ زبان‌شناسی، و ترجمه بخش دوم با نام مکاتب زبان‌شناسی نوین در غرب در سال ۱۳۸۸ به قلم شیوای استاد دکتر علی‌محمد حق‌شناس و توسط انتشارات سمت منتشر شده است. این بخش اخیر، رخدادهای بزرگ غرب در زمینه زبان‌شناسی را از آغاز قرن بیستم تا زمان چاپ کتاب دنبال می‌کند و به طرح و شرح آن دسته از نحله‌ها و مکاتب‌های زبان‌شناسی غربی می‌پردازد که راه را برای زایش و بالاش نظریه‌های غالب در حوزه زبان‌شناسی - بویژه نظریه زایشی و گشتاری - هموار کرده‌اند.

کتاب مکاتب زبان‌شناسی نوین در غرب ترجمه دکتر علی‌محمد حق‌شناس، در سال ۱۳۸۸ از سوی انتشارات سمت، در ۴۳۵ صفحه، در قطع وزیری چاپ شده است. این کتاب با پیش‌گفتار مترجم و مؤلف آغاز می‌شود و شامل ۲ بخش است:

بخش نخست، زبان‌شناسی قرن بیستم اروپایی را معرفی می‌کند. پس از پیش‌درآمدی مختصر در ۲ فصل، به زبان‌شناسی اروپایی می‌پردازد. فصل یکم به پیدایش زبان‌شناسی نظری می‌پردازد و متمرکز بر ساخت‌گرایی و معرفی آرای بودئن دو کورتی و فردینان دوسوسور است. فصل دوم به معرفی سه مکتب اروپایی، یعنی مکاتب پراگ، کپنهاگ و لندن، می‌پردازد.

بخش دوم نیز به زبان‌شناسی قرن بیستم در آمریکا می‌پردازد. این بخش تقریباً سه‌چهارم حجم کتاب را به خود اختصاص داده است. فصل سوم نخستین تلاش‌های زبان‌شناسانه در آمریکا را به نمایش گذاشته و معرفی‌ای از آرای ویتتی و بوئاس به دست می‌دهد. در فصل چهارم اندیشه‌های ادوارد ساپیر و در فصل پنجم آرای لئونارد بلومفیلد طرح و شرح داده می‌شوند. فصل ششم به زبان‌شناسان به اصطلاح پسابلومفیلدی، از جمله پایک، هریس و هاکت می‌پردازد. در فصل هفتم، سورن طلیعه دستور گشتاری و آرای زلیگ هریس را مورد واکاوی قرار داده و در فصل هشتم نخستین اندیشه‌های دستور زایشی و گشتاری و عقاید چامسکی را شرح می‌دهد. فصل نهم با نام اتفاق نظر در مسائل فرانظری، در واقع مراحل گسترش و تثبیت دستور زایشی را به نمایش می‌گذارد. در فصل دهم، سورن روال تکوین رویکرد زایشی را مورد مذاقه قرار داده و بویژه به مباحثات دهه هفتاد، حول دستور ساخت‌گروهی تعمیم‌یافته می‌پردازد و مفاهیمی همچون سلسله‌مراتب و محدودیت‌ها را معرفی می‌کند. فصل یازدهم و پایانی کتاب با نام رده‌شناسی زبان، به معرفی رویکرد رده‌شناسان، آرای گرینبرگ و مسئله جهانی‌های رده‌شناسی در تقابل با جهانی‌های نظری پرداخته است.

کتاب شامل نمایه نامها و اصطلاحات است. همچنین واژه‌نامه‌های فارسی به انگلیسی و انگلیسی به فارسی نیز در پایان کتاب موجودند. نکته درخور توجه، که استاد بزرگوار، دکتر حق‌شناس در پیش‌گفتار مترجم (ص ۱۰)، خود نیز آن را ذکر کرده‌اند، این است که کتاب سورن هیچ عنایتی به نظریه‌های نقش‌گرا - و حتی شناختی - ندارد. این امر احتمالاً از آن جهت است که در نظر نویسنده، این نظریه‌ها هیچ تأثیری در سیر تحوّل زبان‌شناسی در غرب تا پیدایش نظریه‌های زایشی نداشته‌اند. تنها در معرفی مکتب لندن است که سورن اشاره‌ای به رویکردهای نقش‌گرایانه دارد.

همچنین باید توجه داشت، چنان که از عنوان با ظرافت انتخاب‌شده کتاب برمی‌آید، این اثر تنها زبان‌شناسی در غرب را مدنظر قرار داده است؛ و حتی می‌توان مدعی بود که عمدتاً به دستاوردهای دنیای انگلیسی زبان پرداخته است.

همان طور که مؤلف، خود در پیش‌گفتار کتاب تأکید می‌کند، این اثر از نگاه یک زبان‌شناس به روایت تاریخ این علم می‌پردازد و نه از دید یک تاریخ‌دان. سورن همچنین بر این نکته اصرار دارد که روایت وی از تاریخ زبان‌شناسی، در قیاسی دائمی با وضعیت کنونی این علم است. این مورد اخیر را می‌توان ویژگی ممیز این اثر دانست؛ یعنی جست‌وجوی ریشه مفاهیم جدید در آراء و اندیشه‌های گذشتگان.

در متن ترجمه‌شده فارسی، معادل‌های انگلیسی اصطلاحات و نوشته نام‌های خاص در داخل متن و بین دو پرانتز آمده‌اند. بدین سان، خواننده این کتاب با پاورقی‌های متعدد در هر صفحه درگیر نیست. همچنین وجود واژه‌نامه در پایان کتاب، نه تنها به کار خواننده در به سرعت یافتن معادل‌ها می‌آید، بلکه با گشت و گذاری در آن می‌توان به معادل‌سازی‌های مترجم برخورد؛ که به سیاهه این معادل‌گذاری‌های ظریف و بسیار دقیق نمی‌پردازیم.

ترجمه مکاتب زبان‌شناسی نوین در غرب، اثر سورن، آخرین اثر چاپ‌شده زنده‌یاد دکتر حق‌شناس است. ترجمه‌های ایشان همواره متنی منقح و رسا و فصیح را به خوانندگان فارسی‌زبان ارائه می‌داده است. باید اذعان داشت که ترجمه کتاب حاضر نیز در نهایت، اثری روان و خواندنی برای دانشجویان و سایر علاقه‌مندان به زبان و زبان‌شناسی فراهم آورده است. از دیگر سوی، شیوه برخورد دکتر حق‌شناس با این متن، به عنوان یک متن علمی، و تلاش در حفظ سبک آن، در کنار کوشش در استفاده از ظرایف و ظرفیت‌های زبان فارسی در جهت روان نمودن و جذاب نمودن آن، نمونه‌ای است از زبردستی وی در امر ترجمه. روانش شاد و یادش به نیکی.

پی‌نوشت

* دانشجوی کارشناسی ارشد زبان‌شناسی.

دکتر علی‌محمد حق‌شناس از دانشسرای عالی تهران (دانشگاه تربیت معلم امروز) در رشته زبان و ادبیات فارسی لیسانس گرفت. سپس عازم انگلستان شد و از دانشگاه لندن در رشته زبان‌شناسی و آواشناسی همگانی دکترا گرفت. او در سال ۱۳۵۲ به ایران آمد. نخست در دانشگاه ملی (شهید بهشتی امروز) و بعد در دانشگاه تهران به تدریس پرداخت. دکتر حق‌شناس تألیفات بسیاری در زمینه زبان‌شناسی داشت و کتاب فرهنگ معاصر هزاره انگلیسی - فارسی از مهم‌ترین آثار او به شمار می‌رود که در دوره بیستم انتخاب کتاب سال جمهوری اسلامی ایران، از طرف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به عنوان کتاب سال برگزیده شد. کتاب مکاتب زبان‌شناسی غرب ترجمه دکتر حق‌شناس نیز در سال ۱۳۸۸ به‌عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران برگزیده شد. او در سال ۸۵ به عنوان چهره ماندگار در بخش زبان‌شناسی انتخاب شد.

برخی آثار دکتر علی‌محمد حق‌شناس:

تالیف:

آواشناسی (آگاه، ۱۳۵۶)، بازگشت دیالکتیک (آگاه، ۱۳۵۸)، فرهنگ معاصر هزاره انگلیسی - فارسی (با همکاری دکتر حسین سامعی و خانم نرگس انتخابی/ فرهنگ معاصر، ۱۳۸۰)، مقالات ادبی - زبان‌شناختی (نیلوفر، ۱۳۷۰)

ترجمه:

بودا (طرح نو، ۱۳۷۲)، تاریخ مختصر زبان‌شناسی (نشر مرکز، ۱۳۷۰)، تولستوی (طرح نو، ۱۳۷۱)، رمان به روایت رمان‌نویسان (نشر مرکز، ۱۳۷۰)، زبان (نوشته سایپر، سروش، ۱۳۷۶)، زبان (نوشته بلومفیلد، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۹)، سروانتس (طرح نو، ۱۳۷۳)، و هنر فروش (نشر مرکز، ۱۳۷۴)، مکاتب زبان‌شناسی نوین در غرب "بخشی از کتاب زبان‌شناسی در غرب"، (نوشته پیتر آ. ام. سورن/ سمت، ۱۳۸۸)، تاریخ زبان‌شناسی "بخشی از کتاب زبان‌شناسی در غرب"، (نوشته پیتر سورن/ سمت، ۱۳۸۷)